

**SYNERGETICS AS A METHODOLOGICAL
APPROACH TO THE STUDY OF SOCIAL,
LEGAL, HISTORICAL AND LEGAL SYSTEMS**

**СИНЕРГЕТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ, ПРАВОВИХ
ТА ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ**

Serhii Kudin¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-37>

Abstract. The subject of this publication is synergetics as a methodological approach to the study of social, legal, historical and legal systems, and the aim is to identify its characteristics as a methodological approach. Methods such as philosophical dialectics, analysis, synthesis, deduction, induction, synergetic, systemic, comparative historical, special legal, etc. were used in the study. As a result, it is concluded that synergetics is considered by scientists as a scientific picture of the world, independent science, methodology, interdisciplinary approach, private science theory, general scientific theory, scientific paradigm, so today it is in a state of formation. It was found that as a methodological approach, synergetics directs efforts to the scientific study of such an aspect of development as «self-organization», as well as the self-organization of such a part of matter as systems of different nature, meeting the criteria of complexity, openness, dissipation, to study the self-organization of systems within the scheme: «order» – «chaos» – «order». It is proved that in the study of social systems the main task of the synergetic approach is to identify a peculiar type of patterns of social self-organization, which differ from the patterns of self-organization in natural systems. It is substantiated that the synergetic approach has a number of heuristic possibilities in the study of some legal systems and in general directs efforts to identify the specifics of the laws of self-organization in the legal sphere, the implementation of

---

¹ Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Theory, History of Law and State and Constitutional Law,
University of State Fiscal Service of Ukraine

the mechanism of legal self-organization as a result of mutual transitions of the legal order and chaos. It is revealed that the specific problems that arise when using this approach are the definition of «legal chaos», the identification of the mechanism of exchange of «legal information, matter and energy» between the legal system and the «environment», the essence of the synthesis of legal order and chaos. It is concluded that the synergetic approach has features in the study of historical and legal systems in the field of comparative history of law, which are due to the limitation of the «historical plane» of research and identify the impact of fluctuations on certain scenarios. It is determined that the nonlinearity of the evolution of historical and legal systems determines the perception of the view of the comparative history of law as an alternative and multivariate process. This allows the development in the field of alternative comparative history of law: the search for alternative in the future potentially positive options for the development of historical and legal systems. At the same time, the basis should be the modelling of comparative situations with the inclusion of the past and taking into account the impact of the future on the present. It is proved that the application of a synergetic approach in comparative and historical legal research, where the object is historical and legal systems, has a number of specific problems. It has been found that such problems are the discovery of the essence of the exchange between the «historical and legal system» and the «environment» of matter, information, energy; restrictions on the use of mathematical methods; search for criteria for distinguishing between objective and subjective factors that have influenced the choice of this particular «scenario» at the bifurcation point; delimitation of self-organization of structural elements of the system and their organization as a consequence of administrative intervention.

1. Вступ

В умовах становлення вітчизняної юридичної науки (в тому числі – історії права, порівняльної історії права) істотного значення набувають питання методології правових досліджень. Це зумовлює необхідність використання сучасних підходів, у результаті застосування яких можливо досягти знань, що будуть адекватно відбивати всю «палітру» соціальної, правової та історично-правової реальності, виявити в історичному аспекті спільне і відмінне між національним і європейським правом.

Такі підходи мають базуватись на принципах об'єктивності досліджень, соціальної відповідальності вчених, багатоманітності методологічних зв'язків юридичної науки із соціально-гуманітарними науковими дисциплінами. Одним з прикладів використання міждисциплінарного підходу є «освоєння» юридичною наукою синергетичного підходу. Він кардинально за своїм змістом відрізняється від «традиційних» підходів, що використовуються в правових й історико-правових дослідженнях.

Мета публікації полягає у виявленні характеристик синергетики як методологічного підходу при дослідженні соціальних, правових та історично-правових систем, а завданнями є з'ясування можливостей, проблем та особливостей застосування синергетичного підходу при проведенні таких досліджень. У даному розділі були використані такі методи: філософської діалектики, аналізу, синтезу, дедукції, індукції, синергетичний, системний, компаративно-історичний, спеціально-юридичний тощо.

2. Статус синергетики: проблеми визначення

Як відомо, одними із засновників синергетики були І. Пригожин та Г. Хакен. Проте значний внесок у розробку цього наукового напрямку зробили В.І. Арнольд, М.В. Волькенштейн, М. Мойсєєв, У. Матурана, Ф. Варела, Е. Янч, М. Фейгенбаум, Ф.А. фон Хайєк, ряд інших вчених. Всі названі науковці різнились підходами та предметними сферами дослідження, але мали спільне – пошук універсальних закономірностей виникнення порядку з хаосу, опис причин і механізмів відносно стійкого існування структур та їх розпаду.

Основними положеннями синергетичної моделі побудови світу є: для існуючих систем характерні стани порядку і хаосу; вони є відкритими, динамічними, постійно еволюціонують, а їх структурні елементи мають здатність до коеволюції; для таких систем властиві процеси зміни станів та якостей, самоорганізація; вони є відкритими для зовнішніх впливів; для процесів самоорганізації важливими є флуктуації (відхилення різного роду), через які система стає нестійкою; виникають т.зв. точки біфуркації (момент вибору подальшого шляху, він характеризується незворотністю, непередбачуваністю, випадковістю, багатоваріантністю). Флуктуації можуть бути кількох видів і призводити як до руйнування системи, так і до формування абсолютно якісно

нової структури цієї системи. У точці біфуркації відбуваються «процеси неповернення», різні складові частини системи через «фазовий перехід» прямують до атрактора – стійкого стану системи.

За словами науковців, синергетика на сучасному етапі розвитку виступає як наукова картина світу, самостійна наука, методологія, міждисциплінарний підхід. Як наука, синергетика досліджує універсальні закономірності виникнення, існування, стійкості та еволюції дисипативних структур, що самоорганізуються і виникають у різних за природою відкритих системах при протіканні незворотних процесів; деякі науковці схильні розглядати синергетику як загальнонаукову чи приватно-наукову теорію, наукову чи методологічну парадигму [1, с. 10; 2, с. 21; 3, с. 146–148, 171; 4, с. 8; 5, с. 38–39; 6, с. 5]. Така багатоманітність точок зору щодо статусу синергетики доводить, що остання на сьогодні знаходиться у стані формування.

Науковці відмічають значення синергетики як методології постнекласичної науки та її евристичні можливості як міждисциплінарного підходу; синергетика претендує на статус загальнонаукового підходу, оскільки спрямовує зусилля на вивчення процесів самоорганізації, переходу від порядку до хаосу і навпаки у складних системах різної природи (фізичних, хімічних, біологічних, технічних, соціальних). Як метод синергетика вивчає характер системних зв'язків між структурними елементами складних систем; вона розглядає кожний об'єкт у становленні, механізм його розвитку у часі і описує єдиною системою понять [7, с. 26; 8, с. 17; 9, с. 76].

Проте варто окреслити і межі застосування синергетичного підходу. Як і діалектика, синергетика вивчає рух матерії, але, на відміну від діалектики, такої, яка розглядається як «система»; причому, цей рух заснований не на причинно-наслідкових зв'язках, а на випадковості. Але не всі явища надскладного і суперечливого реального світу можуть бути представлені як системні утворення. Окрім того, ці «системи» мають бути відкритими: обмінюватись речовиною, енергією і інформацією із оточуючим середовищем. Вказані «системи» мають бути і достатньо складними, із значною кількістю структурних елементів. Слід наголосити і на тому, що синергетика досліджує лише один аспект розвитку – самоорганізацію структур за циклічною схемою: «порядок» – «хаос» – «порядок».

3. Соціальні системи як об'єкт синергетичного підходу

На думку ряду дослідників, на сьогоднішній день відбуваються процеси формування одного з відгалужень синергетики – соціальної, яка розкриває універсальні механізми самоорганізації як процесу еволюції порядку в соціальних системах. При їх дослідженні синергетичний підхід спрямовується на пошук загальних закономірностей соціальної самоорганізації, виявлення взаємовідносин соціального порядку і хаосу [10, с. 65; 11, с. 174]. Синергетичний підхід в рамках соціальної синергетики досліджує як об'єкт соціальну систему. Але остання відрізняється за своїми змістовними характеристиками від систем неживої природи та біологічних систем: функціонування соціальних систем залежить не тільки від самоорганізації структурних елементів, але й від свідомо-вольової діяльності людини як феномену історично-соціальної реальності. Людина лише частково впливає на «рух» соціальної системи.

Отже, варто відрізнити самоорганізацію та управлінську діяльність, а остання є межею застосування синергетичного підходу. Тому особливістю використання синергетичного підходу при дослідженні соціальних систем є виявлення своєрідного типу закономірностей самоорганізації, таких, що відрізняються від закономірностей самоорганізації в природних системах.

Очевидно, що синергетичний підхід має слугувати не лише задля філософських узагальнень. Важливо підкреслити його роль у конкретних дослідженнях: щодо використання соціальних технологій в процесах соціальної самоорганізації, аналізу проблем проведення соціальних реформ [12, с. 118–120; 13, с. 458–472], прогнозування соціальних криз і вибухів, вивчення «поля» траєкторій виходу з можливої кризи на підставі аналізу потенційних можливостей елементів, що можуть бути атракторами.

Певні напрацювання у цьому напрямі є в українській науці. Зокрема Л.Д. Бевзенко розглянула соціальну біфуркаційну кризу на Україні, Н.О. Омельченко – стадії соціального хаосу в Україні, визначила детермінанти оптимізації становлення нового соціального порядку в різних сферах життєдіяльності українського суспільства [1; 14].

Проте застосування синергетичного підходу при дослідженні соціальних систем має і ряд суттєвих проблем:

1. Що вкладається вченими у поняття «соціальна система» («спільнота»)? Дослідники або взагалі уникають інтерпретації цього поняття, або існує його невизначеність. Так, соціальна система ототожнюється із суспільством; соціальна спільнота організована в межах держави; це – люди і відносини між ними; соціальна спільнота (соціум) характеризується єдністю умов життєдіяльності у будь-яких відношеннях і внаслідок цього об'єднується спільністю культури тощо [10, с. 70; 14, с. 180; 15, с. 16]. Можливо, мова може йти про складну систему, із достатньою для самоорганізації кількістю елементів, а в історичному контексті пов'язуватись не лише з державним періодом розвитку людських спільнот.

2. Ключовими поняттями соціосинергетики є «соціальний хаос» та «соціальний порядок»; розглядаються проблеми їх взаємного переходу, робиться наголос на їх синтезі [16, с. 4; 17, с. 31]. Але проблемами є чітке визначення змісту понять «соціальна речовина, енергія, інформація», поняття «оточуюче середовище» для соціальної системи; виявлення механізму вказаного обміну між системою і середовищем.

3. Достатньо відносним є твердження про «конструктивність» (народження нового порядку) і «деконструктивізм» (руйнування порядку) соціального хаосу, адже воно має перевірятись історичною практикою. Так, велика економічна криза 1929–1932 рр. призвела до руйнування «старого порядку» в багатьох країнах (у тому числі – і правового), вона може розглядатись як хаос, з якого відбулось постання «нового порядку». Конструктивним хаос можна визнати у випадку американського варіанту виходу з кризи (були збережені демократичні правові традиції); але чи був хаос конструктивним у випадку німецького варіанту? Адже «новий порядок» у Німеччині було спрямовано на знищення мільйонів людей, його «діяльність» стала однією з причин Другої світової війни тощо.

Інший приклад: війна конкістадорів з мешканцями Південної і Центральної Америки (війна, як і криза, також є зануренням у хаос); в результаті були знищені унікальні цивілізації (а також – і їх «правові цінності»), «новий порядок» спрямовував свої зусилля на навернення індіанців на рабів, створення у період Середньовіччя жажливої рабовласницької системи епохи Античності. Ці приклади свідчать про необхідність «вимірювати» якості хаосу загальнолюдськими цінностями, сформованими за весь довгий період людської історії.

4. Нарешті, достатньо складною є проблема формалізації багатьох понять і факторів соціальної еволюції, необхідності врахування соціально-психологічних, свідомо-вольових факторів (почуттів, емоцій, свідомих дій тощо окремих людей, малих соціальних груп), багатьох параметрів соціальних моделей, різного масштабу явищ, що розглядаються, багатоманітності зв'язків між елементами соціальної системи тощо [5, с. 68; 18, с. 202, 213; 19, с. 57–58].

4. Правові явища як об'єкти синергетичного підходу

Соціальна система суспільства включає ряд підсистем, серед яких – правова система, а вона, в свою чергу, включає правові явища, частина з яких може уявлятися як системи. Отже, гіпотетично синергетичний підхід може бути застосовано і при дослідженні правових системних утворень.

В юридичній науковій літературі наголошується на необхідності експлікації як наукової теорії юридичної синергетики, яка може відігравати безпосередню методологічну роль у дослідженнях конкретних елементів об'єктів юриспруденції, синергетичний підхід розуміється як відображення методологічної ролі синергетики в правовій науці, підкреслюється методологічне значення синергетичного підходу при дослідженні правових явищ. Разом з тим, вченими справедливо зазначається, що недопустимо механічно переносити поняття та закономірності самоорганізації фізичних, хімічних, біологічних систем на системи правові, має відбутись творче осмислення понять синергетики, їх інтерпретація, пристосування для опису правових явищ [20, с. 123; 21, с. 430–438; 22, с. 103].

Виходячи із зазначеного, важливо виокремити ті правові об'єкти, що можуть бути досліджені синергетичним підходом. Ряд вчених такими об'єктами визначають правову систему, механізм правового саморегулювання та правовий звичай як його елемент, правосвідомість, колективні форми правомірної поведінки, юридичну практику, систему права, правовідносини, правотворчість, правову культуру.

Разом з тим, наголошується на обмеженості, а то й непридатності використання синергетичного підходу при дослідженні таких систем, як-то: позитивного права, законодавства, джерел (форм) права (крім правового звичаю), правових інституцій [23, с. 89–107]. Перша група

об'єктів відрізняється такими рисами як складність, відкритість, наявність внутрішнього ресурсу для самоорганізації; друга ж група залежна від регулюючого впливу, втручання правотворчих суб'єктів, держави.

Отже, межею використання синергетичного підходу слугує здатність систем до самоорганізації; закриті системи (ті, які потребують організаційного втручання ззовні) мають досліджуватись іншими підходами, наприклад, системним, системно-функціональним тощо.

Враховуючи особливості синергетичного підходу, можна виділити предметне «поле», яке утворюється в результаті дослідження вказаним підходом деяких систем правового походження. На фундаментальному рівні це може бути виявлення специфічності проявів законів самоорганізації у правовій сфері, особливостей реалізації механізму правової самоорганізації як наслідку взаємних переходів «правового порядку» і «правового хаосу».

Проте синергетичний підхід є перспективним і при проведенні конкретних досліджень. Зокрема, такими можуть стати дослідження концептуальних основ правопорядку, що включає елементи саморегулювання суспільних відносин; розробка альтернатив правової політики, які містили б передбачення різних варіантів розвитку подій, впливу зовнішніх факторів; вироблення дієвого механізму подолання нормативної дезорганізації; вивчення впливу правових звичаїв на процеси саморегулювання суспільних відносин. Наголошено і на перспективності досліджень правових систем «перехідного типу» і «перехідних періодів» у розвитку правової системи [23, с. 109–117].

Ряд дослідників зазначає, що синергетичний підхід також має евристичні можливості при проведенні порівняльно-правових досліджень. Зокрема він може бути спрямований на виявлення закономірностей, механізмів, принципів еволюції та самоорганізації правових систем; крім діалектичної, формується синергетична логіка порівняльно-правових досліджень та ін. [9, с. 78–79; 24, с. 150].

Вище наголошувалось на проблемах застосування синергетичного підходу при дослідженні соціальних систем. В експліцитній формі вони присутні і при дослідженні систем правового характеру, але існують і «власні» проблеми. Такими можна визначити:

1. Слід чітко уявити зміст поняття «правовий хаос». Так, це може бути грубе і системне порушення прав людини. Але навряд це може

стосуватись тоталітарних режимів (нацистської Німеччини, більшовицького СРСР 20-30-х рр., режиму Пол Пота в Кампучії тощо): по-перше, вказані порушення є іманентною властивістю таких режимів, по-друге, в названих державах правові системи перебували не в кризі, а в стані порядку. Інша річ: періоди революцій (Лютнева революція в Росії у 1917 р., революція у Німеччині у 1918 р. тощо), коли соціальна система та її підсистеми (в тому числі і правова) перебували у стані кризи і поступово формувалася новий порядок. Під поняттям «правовий хаос» можна також розуміти істотне зростання злочинності, нормативний безлад та ін.

2. Потребує вирішення проблема обміну «правовою інформацією, речовиною і енергією» між правовою системою і «оточуючим середовищем». Можливо, під останнім можна розуміти інші підсистеми соціальної системи, а на думку окремих вчених – соціум. Від соціуму правова система «отримує» суспільні запити, але й сама активно впливає на його енергетичні характеристики; можливо, в інші підсистеми та соціум правова система «передає» у вигляді інформації норму як правило поведінки. Отже, виникає нагальна потреба у дослідженнях, спрямованих на виявлення «синергетичних» взаємозв'язків між правовою та економічною, ідеологічною, політичною, культурною тощо системами, а також вирішення по суті проблеми синтезу «правового порядку» і «правового хаосу», зв'язків між негентропійними процесами у правовій системі та ентропійними – в інших підсистемах соціальної системи та соціумі.

5. Синергетика при дослідженні сфери порівняльної історії права

Одним з найбільш важливих питань є визначення тих об'єктів порівняльної історії права, які можуть бути досліджені синергетичним підходом. Якщо синергетика орієнтує на вивчення відкритих, складних систем, то закономірно, що таким об'єктом є «історично-правова система». Але який зміст вкладається в це поняття? Ряд дослідників схильні на глобальному рівні уявляти як систему весь історичний процес розвитку людських спільнот, відтак, історія людства представлена як чергування фаз порядку і хаосу, як процес самоорганізації [2; 25; 26, с. 5]. Така інтерпретація історичного процесу викликає ряд запитань.

По-перше, які елементи належать до такої «системи»: суспільно-економічні формації, цивілізації, етапи, щось інше? По-друге, в загальному поступі (всесвітньо-історичний процес) втрачається унікальність правового розвитку людських спільнот, неповторність їх буття. По-третє, як співвідноситься така «система» з ірраціональними вчинками людей, окремими історичними явищами та подіями?

Тому відповідь на питання: що може послугувуватись об'єктами порівняльної історії права, які досліджуються синергетикою, може полягати ось у чому. Протягом всієї історії людство намагалось створювати належні умови проживання (в окремі історичні періоди – виживання) в оточуючому середовищі. З цією метою людство створило такий «феномен» власної культури як право. На його основі утворювались правові системи. За умови, що такі правові системні утворення є відкритими, складними, дисипативними, здатними до самоорганізації, їх можна розглядати як об'єкти дослідження синергетичного підходу.

Також варто наголосити на такому важливому аспекті. Кожний історик права (у тому числі – учений, який проводить досліди у сфері порівняльної історії права) оперує такими категоріями як «час» і «рух». Вони мають використовуватись при проведенні конкретних порівняльно-історичних правових досліджень. Саме тому без врахування вказаних категорій названі системи можуть розглядатись лише через призму системного підходу (виявляються їх якісні змістовні характеристики, системи уявляються в статистиці), але ж ніяк не синергетичного.

Отже, йдеться про динаміку, рух, розвиток зазначених систем у часовій площині, а синергетичний підхід має націлювати вченого на вивчення рухливості системи, її динамічності. Тільки за цієї умови названі об'єкти можуть інтерпретуватись як «історично-правові системи» (під історично-правовою системою можна розуміти не лише правову систему, що «включена» в історичний процес, але й низку інших правових системних утворень).

Проте синергетичний підхід спрямований на вивчення не всього руху системи, а його частини – переходу-стрибка між станами системи. Йдеться про те, що стрибок – це революції, війни, соціальні кризи та заворушення (біфуркація), в результаті яких настає деієрархізація системи, відбувається пошук виходу з хаосу, самоорганізовується нова структура, система набуває стабілізації за рахунок появи атратора [27, с. 48].

Наприклад, навряд чи можна використати синергетичний підхід при дослідженні розвитку правової системи Київської Русі у Х–ХІІІ ст.: система розвивалась лінійно, об'єктивно, відсутніми були відхилення, що могли привести до руйнації системи.

Інший приклад – період соціальної революції та національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. (точка біфуркації). В результаті, на українських землях виникає нова держава – Гетьманщина з якісно новою правовою системою (стара зазнала руйнування), а атрактором, що «притягнув» інші структурні елементи цієї системи, забезпечив її усталеність, можна вважати правосвідомість українського народу.

Враховуючи зазначене вище, можна говорити про межі застосування синергетичного підходу у сфері порівняльної історії права: по-перше, об'єктом дослідження мають бути лише відкриті, складні, дисипативні історично-правові системи; по-друге, акцент має робитись на переході цих систем від одного стану (порядку) до іншого (хаос), розглядатись процес самоорганізації структур при переході від хаосу до порядку.

Ряд дослідників справедливо наголошує на можливості вивчення нелінійного розвитку систем: у точках біфуркації виникають випадкові флуктуації, подальший розвиток є непередбачуваний, багатоваріантний. Причому небезпідставною є думка про те, що такі випадковості пов'язані із суб'єктивним фактором: роллю в історії особистості [28, с. 208–209; 29, с. 98–99; 30, с. 24].

Діяльність ряду історичних постатей наводить на думку про справедливість такого твердження. Наприклад, завдяки наполегливості, великій працездатності, талановитості О. Кромвеля під час одного з етапів Англійської буржуазної революції середини ХVІІ ст. було прийнято важливий історично-правовий документ – «Знаряддя управління» (1653 р.). В результаті, відбувся перерозподіл владних повноважень між державними інституціями: виконавча влада в особі лорда-протектора отримала надзвичайні повноваження; принципи військової організації були перенесені на адміністративно-територіальний устрій держави; в країні запанувала диктатура; державно-правова історія Англії змінила (на певний, звісно, час) траєкторію свого розвитку.

Інший приклад – реформаторська діяльність у Стародавніх Афінах (VI ст. до н.е.) архонта Солона. На момент проголошення правових реформ держава-поліс знаходилась у стані соціальної кризи, що неминуче мала призвести до соціального вибуху та громадянської війни. Але компромісний характер реформ видатного державного діяча – Солон – зупинив такий вибух; проте державна, правова, економічна системи набули якісно нових рис. Можна констатувати, що відбулась істотна демократизація афінського державного ладу, держава гарантувала непорушність прав громадян Афін, було скасоване боргове рабство для афінських громадян, рабовласницька система існувала за рахунок праці рабів-іноземців (переважно «варварів») та ін. [31, с. 42].

Нелінійність розвитку систем зумовлює використання синергетичного підходу в рамках т.зв. «альтернативної» історії («теоретичної», «історичної механіки»). Вона базується на використанні методів «ретропрогнозування», математичного та комп'ютерного моделювання, контрафактного аналізу.

Як зазначають дослідники, акцент має робитись не тільки на існуючих, але й на нереалізованих потенційних сценаріях; слід враховувати вплив майбутнього, співставляти можливі альтернативні шляхи подальшого розвитку з сучасним, минулим та нереалізованим минулим; еволюційно більш ранні процеси розглядати з урахуванням еволюційно більш пізніх, а минуле – через призму майбутнього; можливим стає напрацювання «реалістичних стратегій і діагностики утопій». Альтернативна історія звертає увагу на прогнозування траєкторій руху систем, історичній нелінійній динаміці, виявленні можливих шляхів історичного процесу, навіть – на парадоксальному впливі майбутнього на сьогодення [1, с. 129, 269; 2, с. 21–23; 19, с. 25, 44; 25, с. 54–58; 32].

Слід зазначити, що саме в рамках такого підходу історія права перестає бути описовою і має умовний спосіб. Синергетична нелінійна модель дає можливість не лише стверджувати про існування «реалізованої» історично-правової реальності, але й уявити в імпліцитній формі альтернативну «віртуальну» реальність [33, с. 425]. При цьому історично-правові системи «перебувають» в просторово-часовій еволюційній площині, яка характеризується високим ступенем диверсифікації, мають як існуючий сценарій еволюції, так і різноманітні варіанти еволюційних процесів.

У науковій літературі на сьогодні вже існує певна кількість історичних та історико-правових досліджень, у яких використовується синергетичний підхід. Такими, наприклад, є праці А.О. Стьопіна (здійснювалась інтерпретація історії суспільного розвитку України), І.С. Кривцової (виявлялись подібні і відмінні риси дії механізму еволюції правових систем, що належать до різних правових сімей, в процесі їх розвитку), Т.І. Бондарук та І.В. Музики (визначався ряд синергетичних характеристик правової системи Візантії), Л.А. Корунчак (з'ясовувались можливості історично-синергетичного погляду на проблему формування правового звичаю) та ін. [23, с. 142–188; 34, с. 22–27; 35, с. 30; 36, с. 149]. Ці праці є наочним прикладом спрямування синергетичного підходу на висвітлення вже реалізованих сценаріїв еволюції.

У світлі зазначеного вище цікавість представляє застосування синергетичного підходу групою вчених, що здійснюють експлікацію альтернативної історії людських спільнот. Аналіз їх праць дозволяє визначити важливі спільні риси: по-перше, всі праці ґрунтуються на синтезі методів природно-технічних та соціально-гуманітарних наук; по-друге, всі історичні процеси розглядаються як нелінійні та динамічні, з варіантами їх розгортання у майбутньому; по-третє, у досліджах представлено апарат математичного та комп'ютерного моделювання еволюції людських спільнот, використано низку логіко-математичних методів.

Слід зазначити, що вченими особливо наголошується на необхідності використання математичних методів і комп'ютерного моделювання і прогнозу. Підкреслюється, що стає можливим досліджувати не тільки реальність, але й ситуації вибору, точки біфуркації історичного процесу; визнання багатофакторності, множинності аспектів і глобальної цілісності тенденцій соціуму, який розвивається, і подій, які змінюють один одного, передбачає комп'ютерне вирішення поставлених проблем; синергетична методологія генетично пов'язана з математикою [3, с. 148; 32].

Разом з тим, ряд науковців наголошують на необхідності обмеження прогностичних можливостей альтернативної історії. Зокрема підкреслюється, що необхідно шукати відповіді на питання: «чи могли б події розвиватися іншим шляхом?», але не варто описувати те, що могло би бути, якщо б події розгорнулись іншим чином; важливо про-

аналізувати, чому вибір було зроблено на користь саме даного напрямку розвитку, тощо [28, с. 210; 37].

У науковій літературі піднято питання щодо визначення завдань синергетичного підходу, що впливає і на формування предметного поля при його застосуванні, – пошук універсальних закономірностей самоорганізації систем або вивчення конкретно-історичних ситуацій в точках біфуркації; триває наукова дискусія щодо можливостей застосування цього підходу в рамках національної, всесвітньої, універсальної, регіональної, цивілізаційної історії (у тому числі – й правової) [38; 39, с. 300–301].

Враховуючи зазначене, можна в основних рисах визначити предметну сферу, яка утворюється в результаті використання синергетичного підходу. Вона включає: по-перше, з'ясування закономірностей та випадковостей переходів історично-правових систем від стану порядку до хаосу, а також закономірностей та особливостей самоорганізації структур при переході від хаосу до порядку; по-друге, до неї належить визначення впливу історичних постатей у точках біфуркації на обрання даного сценарію розвитку систем; по-третє, це – розробка альтернативних у майбутньому потенційно-позитивних варіантів розвитку історично-правових систем. При цьому основою має стати моделювання ситуацій із включенням минулого, врахуванням впливу майбутнього на сьогоднішнє.

Варто наголосити на тих проблемах, які існують при використанні синергетичного підходу у вказаних дослідженнях. Такими є:

1. Потребує вирішення проблема обміну між «історично-правовою системою» та «навколишнім середовищем» речовиною, інформацією та енергією, в результаті чого «система» упорядковується; в навколишньому ж середовищі відбуваються зворотні процеси хаотизації. Припустимо, що таким середовищем для системи є інша просторова система в рамках одного і того самого часового періоду. Наприклад, варварські німецькі держави утворились на уламках Західної Римської імперії, яка знаходилась у стані кризи, і німецькі племена сприяли її знищенню; самобутні крито-мікенські держави були зруйновані північними варварськими племенами, що побудували власні держави; великі імперії – Британська, Іспанська, Російська, Австро-Угорська та ін. – створювали колонії як наслідок при-

душення прагнень місцевого населення до самовизначення. Отже, «синергетична схема» може бути застосована (хоча б умовно) до подій історичного минулого, але проблемні питання обміну, визначення змісту понять «речовина», «енергія», «інформація» в історичному контексті залишаються відкритими.

2. Складність полягає у деяких обмеженнях використання математичних методів. Так, вченими до уваги беруться лише кількісні показники відносно невеликої групи історично-правових факторів, при цьому важко моделювати правову культуру, правосвідомість, правову психологію тощо. Це пов'язане з тим, що людина в силу своєї іманентної сутності є найбільш непрогнозованою, не підлягає математично-логічним «синергетичним вимірам», оскільки в багатьох випадках діє спонтанно та ірраціонально, особливо в біфуркаційні періоди.

3. Ще одна проблема (в рамках альтернативної історії) пов'язана з тим, що науковець неминуче стикається з необхідністю дослідження не тільки дійсних еволюційних напрямів, але й «масовості» більш-менш вірогідних нереалізованих варіантів еволюції систем [40, с. 258].

Особливу складність представляє «заглиблення у минулі віки», з'ясування особливостей правової ментальності різноманітних груп людей принагідно до конкретно-історичних умов життя тощо. Тобто, наявною є ймовірність «погрішності», «усереднення» в оцінці різноманітних специфічних даних. Одним з варіантів вирішення проблеми є введення в науковий обіг та розробка понять «горизонт прогнозу», «межі передбачення» [19, с. 151], які дають можливість у принципі «відсікти» передбачувані випадки від реально прогнозованих сценаріїв.

4. Важливою проблемою є пошук критеріїв розмежування об'єктивних і суб'єктивних факторів, які вплинули на вибір саме даного напрямку розвитку у точці біфуркації: чи була це закономірність, чи малі відхилення (діяльність історичної особи) спричинили такий «поворот подій». Наприклад, мало хто сумнівається в суттєвому внеску Ф. Рузвельта у поступовий вихід з кризи державно-правової системи США у 30-х рр. ХХ ст.: його наполегливість, рішучість, креативність у прийнятті рішень дозволила переломити ситуацію. Проте можна стверджувати й інше: вся його діяльність на посаді Президента США є закономірним результатом компромісу двох політичних партій,

вихід з кризи був об'єктивно зумовлений активним втручанням держави в економічні процеси тощо.

Інший приклад пов'язаний з діяльністю такої історичної постаті як цар Олександр Македонський. Можна, безумовно, говорити про те, що його військовий талант, мобільність, хоробрість, воля до перемоги та інші риси характеру сприяли побудові величезної еліністичної держави із своєрідною правовою системою. Проте можна наголосити і на об'єктивних причинах перемоги маленької Македонії – роз'єднаність грецьких міст-полісів, відверта слабкість розмаїтої в етнічному, економічному, релігійному, державно-правовому аспектах Перської держави тощо.

5. Нарешті, слід наголосити на чіткому розмежуванні самоорганізації структурних елементів системи та їх організації як наслідку управлінсько-владного втручання. Наприклад, навряд чи справедливим є твердження про самоорганізацію правової системи Радянської України після більшовицького перевороту та громадянської війни: упорядкування її підсистем (нормативної, ідеологічної, інституційної) відбувалось за абсолютного владного втручання партії більшовиків.

Інший приклад пов'язаний з руйнуванням Західної Римської імперії та її правової системи; на її колишній території утворилось ряд варварських держав із специфічними правовими системами. Наприклад в Галлії виникла держава франків, а її правова система упорядковувалась за рахунок як владного втручання, так і самоорганізації (суспільні відносини (особливо, в земельному та сімейно-родовому праві) регулювались давніми звичаями салічних франків, продовжували існувати органи громадського самоврядування).

Можна навести ще один приклад, який свідчить вже про пріоритет самоорганізації у впорядкуванні системи. Так, роздробленість Русі, Батисеве нашествя призвели до руйнування давньоукраїнської правової системи: західноукраїнські землі були захоплені Польським королівством, інші – інкорпоровані Великим князівством Литовським. Якщо на західноукраїнських землях правова система перебудовувалась за польським зразком, то у «литовській» частині давньоукраїнська правова система не зазнала руйнації за рахунок двох причин: по-перше, це невтручання литовських князів у правове життя земель («новини

не вводити, старовини не рухати») (тобто, відсутність управлінського впливу); по-друге, це потужний вплив «елементу пам'яті» – правового звичаю. Впорядкування суспільних відносин відбувалось на основі правових звичаїв, сформованих «природним шляхом» як результат сукупності народних уявлень про правомірну поведінку, зафіксованих в обласних грамотах, реалізованих в народних копних судах. У результаті, давньоукраїнська правова система була модифікована в ряді місцевих правових систем (Волинська, Луцька, Київська тощо).

6. Висновки

1. Аналіз поглядів вчених дозволяє стверджувати, що синергетика розглядається як наукова картина світу, самостійна наука, методологія, міждисциплінарний підхід, приватно-наукова теорія, загальнонаукова теорія, наукова парадигма. Така багатоманітність точок зору щодо статусу синергетики доводить, що остання на сьогодні знаходиться в стані формування.

Як методологічний підхід, синергетика спрямовує зусилля на: 1) вивчення такого аспекту розвитку як «самоорганізація»; 2) вивчення самоорганізації такої частини матерії як системи різної природи, що відповідають критеріям складності, відкритості, дисипативності; 3) дослідження самоорганізації систем в рамках схеми: «порядок» – «хаос» – «порядок».

2. Відмінності соціальних та природних систем зумовлюють межі використання синергетичного підходу при дослідженні соціальних систем: організація систем як наслідок управлінського впливу досліджується іншими підходами. Тому його основним завданням є виявлення своєрідного типу закономірностей соціальної самоорганізації, таких, що відрізняються від закономірностей самоорганізації в природних системах. При застосуванні синергетичного підходу виникає і ряд проблем, що пов'язані із чітким визначенням понять «соціальна система», «соціальна енергія, речовина, інформація»; взаємним переходом соціального порядку і хаосу, конструктивністю соціального хаосу тощо.

3. Синергетичний підхід має ряд евристичних можливостей при дослідженні деяких систем правового характеру і у цілому спрямовує

зусилля на виявлення специфічності проявів законів самоорганізації у правовій сфері, особливостей реалізації механізму правової самоорганізації як наслідку взаємних переходів правового порядку і хаосу.

Проте, його застосування обмежено дослідженням лише відкритих систем, а закриті системи досліджуються в рамках інших підходів. Специфічними проблемами, що виникають при використанні цього підходу, є визначення поняття «правовий хаос», виявлення механізму обміну «правовою інформацією, речовиною і енергією» між правовою системою і «оточуючим середовищем», сутності синтезу правового порядку і хаосу.

4. Синергетичний підхід має особливості при дослідженні історично-правових систем в сфері порівняльної історії права. Вони зумовлені двома важливими факторами: обмеженням «історичної площини» (досліджуються переходи (точка біфуркації) систем від порядку до хаосу (війни, соціальні революції, кризи, коли структури руйнуються) і навпаки (процеси самоорганізації структур на основі певного атрактора); та виявленням впливу флуктуацій-відхилень (діяльності історичних постатей) на той чи інший сценарій «розвитку подій».

Визнання нелінійності еволюції історично-правових систем зумовлює сприйняття погляду на порівняльну історію права як на процес альтернативний та багатоваріантний. Це уможливорює розробки у сфері альтернативної порівняльної історії права: пошук альтернативних у майбутньому потенційно-позитивних варіантів розвитку історично-правових систем. При цьому основою має стати моделювання компаративних за своїм змістом ситуацій із включенням минулого та врахуванням впливу майбутнього на сьогодення.

5. Застосування синергетичного підходу в компаративно-історичних правових дослідженнях, де об'єктом виступають історично-правові системи, має ряд специфічних проблем: виявлення сутності обміну між «історично-правовою системою» та «навколишнім середовищем» речовиною, інформацією, енергією; обмеження використання математичних методів; пошук критеріїв розмежування об'єктивних і суб'єктивних факторів, які вплинули на вибір саме даного «сценарію подій» у точці біфуркації; розмежування самоорганізації структурних елементів системи та їх організації як наслідку управлінсько-владного втручання та ін.

Список літератури:

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. 437 с.
2. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории. (Синергетика – психология – прогнозирование). Москва : Мир, 2004. 367 с.
3. Буданов В. Методология и принципы синергетики. *Філософія освіти*. 2006. № 1(3). С. 143–172.
4. Терехов С. В. Введение в синергетику. Донецк : «Цифровая типография», 2009. 187 с.
5. Шконда В. В., Кальянов А. В., Давидов П. Г. Феномен синергетики: наука – общество – образование : Монография. Донецк : Норд-Пресс, 2009. 156 с.
6. Балиньська О. М., Яценко В. А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 3–12.
7. Галіченко М., Поліщук І. Проблема застосування синергетичної методології в соціально-гуманітарних науках. *Південний архів. Історичні науки : Збірник наукових праць*. 2010. Вип. 3–32. С. 26–34.
8. Малинецкий Г. Г. Синергетика – от прошлого к будущему. *Моделирование и анализ информационных систем*. 2012. Т. 19. № 3. С. 5–31.
9. Орлов Ю. Ю., Джуца О. М., Орлова О. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.
10. Черникова И. В., Черникова Д. В. Возможности социосинергетики в теоретических исследованиях социальности. *Синергетическая парадигма. Социальная синергетика*. Москва : Прогресс-Традиция, 2009. С. 63–78.
11. Груба І. Д., Лукашевич С. Ю. Історичні та теоретичні підвалини застосування синергетичної парадигми в соціально-гуманітарному знанні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : *Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр.* 2013. № 2(16). С. 167–175.
12. Колосова О. Ю. Социальная синергетика в управлении социальными системами. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 1. С. 118–120.
13. Бевзенко Л. Основные идеи теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии. *Соціальні виміри суспільства*. 2013. № 5. С. 458–472.
14. Омельченко Н. О. Соціальний хаос: самоорганізація соціальних систем : Монографія. Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2008. 200 с.
15. Воронкова В. Г. Місце і роль синергетики у пізнанні соціальних процесів та розвитку сучасного суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 48. С. 5–24.

16. Дзьобань О. П. Сучасна соціальна синергетика: до питання про визначення концептуальних основ. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. праць*. 2011. Вип. 7. С. 3–15.
17. Шундигов К. В. Синергетический поход в правоведении. Проблемы методологии и опыт теоретического применения : Монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 256 с.
18. Малков С. Ю. *Применение синергетики для моделирования социальных процессов. Синергетическая парадигма. Социальная синергетика*. Москва : Прогресс-Традиция, 2009. С. 202–233.
19. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. Москва : КомКнига, 2007. 272 с.
20. Шундигов К. В. Концепция самоорганизации правовой жизни как перспективное направление развития отечественной юриспруденции. *Российский журнал правовых исследований*. 2015. № 1. С. 121–128.
21. Мельник Н. В. Особливості дослідження теорії самоорганізації: синергетичний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 430–438.
22. Петров А. В., Зырянов А. В. Синергетический подход в современных юридических исследованиях. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2017. Т. 17. № 4. С. 102–106.
23. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 233 с.
24. Смазнова И. С. Применение выводов синергетики в исследовании права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 67. С. 148–152.
25. Бадалян Л. Г., Криворотов В. Ф. История. Кризисы. Перспективы: Новый взгляд на прошлое и будущее. Москва : Книжный Дом «Либроком», 2012. 288 с.
26. Шакун Н. Синергетична інтерпретація історії як альтернатива історизму. *Філософські обрії*. 2014. № 12. С. 1–6.
27. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Синергетичний підхід в структурі методології дослідження історії українського права. *Збірник матеріалів науково-практичного круглого столу «Концепція та методологія історії українського права»*. Київ : «ДС День Печати», 2017. С. 48–50.
28. Ипполитов Г. М. К вопросу о синергетическом подходе в исторических и историографических исследованиях. *Известия Самарского научного центра Российской Академии наук*. 2010. Т. 12. № 2. С. 207–216.
29. Кириченко В. Є. Синергетика в історико-правових дослідженнях. *Розвиток методології сучасної юриспруденції: Мат-ли Четвертої наук. конф.* Одеса : Фенікс, 2015. С. 96–99.
30. Лошкарев А. В. Синергетика в системе методов теории права. *Вопросы экономики и права*. 2015. № 2. С. 22–24.
31. Кудін С. В. Синергетичний підхід в структурі методології історико-правових досліджень. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 40–45.
32. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. (2009) Синергетика и прогнозы будущего. URL: <http://spkurdyumov.ru/category/forecasting>

33. Кудін С. В. Порівняльна історія права: вітчизняна традиція концептуалізації : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 544 с.
34. Бондарук Т. І., Музика І. В. Тоталлогія і синергетика в історико-правових дослідженнях. *Правова держава*. 2012. Вип. 23. С. 19–30.
35. Корунчак Л. А. Формування правового звичаю: історично-синергетичний підхід. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 29–32.
36. Стьопін А. О. Синергетичні виміри розвитку України: історія і сучасність. Одеса : Астропринт, 2006. 156 с.
37. Алимгазинов К. (2007) Синергетика как методологический дискурс исторических исследований. URL: <http://www.iie.kz>
38. Асланов Л. А. Вклад синергетики в исторические исследования на современном этапе. *Историческая информатика*. 2014. № 2–3. С. 109–112.
39. Мальцева Н. Н. Возможности и границы применения синергетики в философии истории. *Научные ведомости. Серия: Философия. Социология. Право*. 2011. № 2. Вып. 15. С. 298–304.
40. Кудін С. В. Роль синергетичного підходу в компаративно-історичних правових дослідженнях. *Міжнародний конгрес європейського права : збірн. наук. праць (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.)*. Одеса : Фенікс, 2017. С. 256–259.

References:

1. Bevzenko L. D. (2002) *Sotsialnaya samoorganizatsiya. Sinergeticheskaya paradigma: vozmozhnosti sotsialnykh interpretatsiy* [Social self-organization. Synergetic paradigm: possibilities of social interpretations]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 437 p. (in Ukrainian)
2. Nazaretyan A. P. (2004) *Tsivilizatsionnye krizisy v kontekste Universalnoy istorii. (Sinergetika – psikhologiya – prognozirovanie)* [Civilizational crises in the context of Universal history. (Synergetics – psychology – forecasting)]. Moscow: Mir, 367 p. (in Russian)
3. Budanov V. (2006) *Metodologiya i printsipy sinergetiki* [Methodology and principles of synergetics]. *Philosophy of education*, no. 1(3), pp. 143–172.
4. Terekhov S. V. (2009) *Vvedenie v sinergetiku* [Introduction to synergetics]. Donetsk: “Digital Printing House”, 187 p. (in Ukrainian)
5. Shkonda V. V., Kalyanov A. V., Davidov P. G. (2009) *Fenomen sinergetiki: nauka – obshchestvo – obrazovanie* [The phenomenon of synergetics: science – society – education]: Monograph. Donetsk: Nord-Press, 156 p. (in Ukrainian)
6. Balynska O. M., Yashchenko V. A. (2017) *Synerghetyka yak metodologichna paradyghma jurydychnykh doslidzhenj* [Synergetics as a methodological paradigm of legal research]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, no. 4, pp. 3–12.
7. Galichenko M., Polishchuk I. (2010) *Problema zastosuvannya synerghetychnoji metodologiji v socialjno-ghumanitarnykh naukakh* [The problem of applying synergetic methodology in the social sciences and humanities]. *Southern archive. Historical Sciences: Collection of Scientific Papers*, vol. 31-32, pp. 26–34.

8. Malinetskiy G. G. (2012) *Sinergetika – ot proshlogo k budushchemu* [Synergetics – from the past to the future]. Modelling and analysis of information systems, vol. 19, no. 3, pp. 5–31.

9. Orlov Y. Y., Dzhuzha O. M., Orlova O. Y. (2014) *Synerghetyka ta piznannya pravovykh javyssh* [Synergetics and knowledge of legal phenomena]. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, no. 1, pp. 75–90.

10. Chernikova I. V., Chernikova D. V. (2009) *Vozmozhnosti sotsiosinergetiki v teoreticheskikh issledovaniyakh sotsialnosti* [Possibilities of sociosynergetics in theoretical studies of sociality]. Synergetic paradigm. Social synergetics. Moscow: Progress-Tradition, pp. 63–78.

11. Ghruba I. D., Lukashevych S. Y. (2013) *Istorychni ta teoretychni pidvalyny zastosuvannya synerghetychnoji paradyghmy v socialjno-ghumanitarnomu znanni* [Historical and theoretical foundations of the application of the synergetic paradigm in socio-humanitarian knowledge]. *Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology: collection of scientific works*, no. 2(16), pp. 167–175.

12. Kolosova O. Y. (2011) *Sotsialnaya sinergetika v upravlenni sotsialnyimi sistemami* [Social synergetics in the management of social systems]. *Historical, philosophical, political and legal sciences, culturology and art history. Questions of theory and practice*, no. 1, pp. 118–120.

13. Bevzenko L. (2013) *Osnovnye idei teorii sotsial'noy samoorganizatsii i krizisnye sotsial'nye tekhnologi* [The main ideas of the theory of social self-organization and crisis social technologies]. *Social dimensions of society*, no. 5, pp. 458–472.

14. Omelchenko N. O. (2008) *Social'nyj kaos: samoorganizatsija socialnykh system* [Social chaos: self-organization of social systems]: Monograph. Zaporizhzhja: ZNU Publishing House, 200 p. (in Ukrainian)

15. Voronkova V. G. (2012) *Misce i rolj synerghetyky u piznanni socialnykh procesiv ta rozvytku suchasnogho suspiljstva* [The place and role of synergetics in the knowledge of social processes and the development of modern society]. *Humanitarian Bulletin of ZDIA*, no. 48, pp. 5–24.

16. Dzioban O. P. (2011) *Suchasna socialjna synerghetyka: do pytannya pro vyznachennja konceptualnykh osnov* [Modern social synergetics: on the question of defining conceptual foundations]. *Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology: collection of scientific works*, ed. 7, pp. 3–15.

17. Shundikov K. V. (2013) *Sinergeticheskij pokhod v pravovedenii. Problemy metodologii i opyt teoreticheskogo primeneniya* [Synergetic campaign in jurisprudence. Problems of methodology and experience of theoretical application]: Monograph. Moscow: Yurlitinform, 256 p. (in Russian)

18. Malkov S. Y. (2009) *Primenenie sinergetiki dlya modelirovaniya sotsialnykh protsessov. Sinergeticheskaya paradigma. Sotsialnaya sinergetika* [Application of synergetics for modelling of social processes. Synergetic paradigm. Social synergetics]. Moscow: Progress-Tradition, pp. 202–233 (in Russian)

19. Knyazeva E. N., Kurdyumov S. P. (2007) *Sinergetika: Nelineynost vremeni i landshafty koevolutsii* [Synergetics: Nonlinearity of time and landscapes of coevolution]. Moscow: KomKniga, 272 p. (in Russian)
20. Shundikov K. V. (2015) *Kontseptsiya samoorganizatsii pravovoy zhizni kak perspektivnoe napravlenie razvitiya otechestvennoy yurisprudentsii* [The concept of self-organization of legal life as a promising direction for the development of domestic jurisprudence]. *Russian Journal of Legal Research*, no. 1, pp. 121–128.
21. Melnyk N. V. (2014) *Osoblyvosti doslidzhennja teorii samoorganizacioni: synerghetychnyj pidkhid* [Features of the study of the theory of self-organization: a synergetic approach]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, no. 2, pp. 430–438.
22. Petrov A. V., Zyryanov A. V. (2017) *Sinergeticheskiy podkhod v sovremennykh yuridicheskikh issledovaniyakh* [Synergetic approach in modern legal research]. *Bulletin of the South Ural State University*, vol. 17, no. 4, pp. 102–106.
23. Kryvtsova I. S. (2008) *Metodologichna rolj synerghetyky u porivnjajno-pravovomu piznanni* [Methodological role of synergetics in comparative legal cognition]: Dissertation of the Doctor of Law: 12.00.01. Odesa, 233 p.
24. Smaznova I. S. (2012) *Primenenie vyvodov sinergetiki v issledovanii prava* [Application of the conclusions of synergetics in the study of law]. *Actual problems of the state and law*, no. 67, pp. 148–152.
25. Badalyan L. G., Krivorotov V. F. (2012) *Istoriya. Krizisy. Perspektivy: Novyy vzglyad na proshloe i budushchee* [History. Crises. Perspectives: A new look at the past and the future]. Moscow: Librocom Book House, 288 p. (in Russian)
26. Shakun N. (2014) *Synerghetychna interpretacija istoriji jak aljternatyva istoryčyzmu* [Synergetic interpretation of history as an alternative to historicism]. *Philosophical Horizons*, no. 12, pp. 1–6.
27. Shevchenko A. Y., Kudin S. V. (2017) *Cynerghetychnyj pidkhid v strukturi metodologiji doslidzhennja istoriji ukrajinsjkogho prava* [Synergetic approach in the structure of the methodology of research of the history of Ukrainian law]. *Collection of materials of the scientific-practical round table “Concept and methodology of the history of Ukrainian law”*. Kyiv: “DS Day of the Press”, pp. 48–50.
28. Ippolitov G. M. (2010) *K voprosu o sinergeticheskom podkhode v istoricheskikh i istoriograficheskikh issledovaniyakh* [On the question of a synergetic approach in historical and historiographical research]. *Proceedings of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences*, vol. 12, no. 2, pp. 207–216.
29. Kirichenko V. E. (2015) *Synerghetyka v istoriko-pravovykh doslidzhennjakh* [Synergetics in historical and legal research]. *Development of the methodology of modern jurisprudence: Materials of the Fourth scientific conference*, Odesa: Phoenix, pp. 96–99.
30. Loshkarev A. V. (2015) *Sinergetika v sisteme metodov teorii prava* [Synergetics in the system of methods of legal theory]. *Questions of economics and law*, no. 2, pp. 22–24.
31. Kudin S. V. (2017) *Synerghetychnyj pidkhid v strukturi metodologiji istoriko-pravovykh doslidzhenj* [Synergetic approach in the structure of the methodology of historical and legal research]. *Historical and Legal Journal*, no. 1, pp. 40–45.

32. Kapitsa S. P., Kurdyumov S. P., Malinetsky G. G. (2009) *Sinergetika i prognozy budushchego* [Synergetics and forecasts of the future]. Available at: <http://spkurdyumov.ru/category/forecasting>
33. Kudin S. V. (2019) *Porivnjalna istorija prava: vitchyznjana tradycja konceptualizaciji: monohrafija* [Comparative history of law: the domestic tradition of conceptualization: a monograph]. Vinnytsia: LLC “Tvory”, 544 p. (in Ukrainian)
34. Bondaruk T. I., Muzyka I. V. (2012) *Totalloghija i synerghetyka v istoryko-pravovykh doslidzhennjakh* [Totallogy and synergetics in historical and legal research]. *Constitutional state*, ed. 23, pp. 19–30.
35. Korunchak L. A. (2013) *Formuvannja pravovogho zvychaju: istorychno-synerghetychnyj pidkhid* [Formation of legal custom: a historical-synergetic approach]. *Law and Society*, no. 6-2, pp. 29–32.
36. Stjopin A. A. (2006) *Synerghetychni vymiry rozvytku Ukrajinny: istorija i suchasnist* [Synergetic dimensions of Ukraine’s development: history and modernity]. Odesa: Astroprint, 156 p. (in Ukrainian)
37. Alimgazinov K. (2007) *Sinergetika kak metodologicheskij diskurs istoricheskikh issledovaniy* [Synergetics as a methodological discourse of historical research]. Available at: <http://www.iie.kz>
38. Aslanov L. A. (2014) *Vklad sinergetiki v istoricheskie issledovaniya na sovremennom etape* [The contribution of synergetics to historical research at the present stage]. *Historical Informatics*, no. 2-3, pp. 109–112.
39. Maltseva N. N. (2011) *Vozmozhnosti i granitsy primeneniya sinergetiki v filosofii istorii* [Possibilities and limits of application of synergetics in the philosophy of history]. *Scientific papers. Series: Philosophy. Sociology. Law*, no. 2, issue 15, pp. 298–304.
40. Kudin S. V. (2017) *Rolj synerghetychnogho pidkhodu v komparatyvno-istorychnykh pravovykh doslidzhennjakh* [The role of a synergetic approach in comparative-historical legal research]. *International Congress of European Law: collection of scientific works* (Odesa, April 21-22, 2017). Odesa: Phoenix, pp. 256–259.